

Yunus Emre

Yıl: 1 • Sayı: 2 • Aralık 2009

Bülteni

**SARAYBOSNA YUNUS EMRE
TÜRK KÜLTÜR MERKEZİ VE
TÜRKÇE KURS BİNASI AÇILDI**

GÜNEY SLAV DÜNYASININ BATISINDA UNA-DRİNA HATTINDA TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ ÜSTÜNE

Doç. Dr. Süer Eker

Başkent Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Balkanlıktan Güneydoğu Avrupalılığa

Dağlık coğrafyasına uygun biçimde adını Türkçeden alan Balkanlar,¹ uluslararası kamuoyunda, Ristelhueber'in deyişi ile 'tutkulu, inatçı ve doyumsuz halklar'ın yer aldığı "Avrupa'nın barut fıçısı" imgesi (bk. 1971: vii) ve içinden çıkılmaz anlaşmazlıklara, çatışmalara dayalı tarihsel gelişmelerin jeopolitik terminolojisine 'armağan' ettiği *Balkanlaşma* (İng. *Balkanization*) terimiyle temayüz etmiştir.

20. yüzyılın başlarına değin "Kalplerinde Byron'u bedbaht eden melal" ile Osmanlı egemenliğine karşı mücadele temeline oturan ve 'pan'lı öğretilerle beslenen milliyetçilikler ile *Balkanizm* sarmalındaki Balkan halklarının bölge dışı büyük güçler arasında savrulup durma 'geleceği' bu yüzyılda da devam ediyor ve 19. yüzyılın Slavyan rüyaları sona ererken, yerini Avrupa Birliği'nin 'Farklılıkta Birlik' 'özdeyiş'iyle karşı konulamaz yüksek değerler hâline getirilen yeni siyasal ve toplumsal yapılanmasına bırakıyor.

Pax Romana ve Pax-Ottomana mirasına aday, yükselen güç Avrupa Birliği, bir zamanlar *Avrupa Türkiyesi* olarak adlandırılan bu coğrafyada, Avrupalılığı Avrupa coğrafyasında bulunmakla sınırlı Balkan ülke-

lerinde 'Avrupalılık' kimliğini geliştirmeye, bu yolla bölge halklarını belki biraz da *Balkan* sözünün yüklediği tarihi mirasın gölgesinden ve son iki yüzyılın trajedilerinden uzaklaştırmayı amaçlayan *Güneydoğu Avrupa* örtmecesiyile yeni bir sayfa açmaya çalışıyor.

ve Türkiye: Balkan Savaşları trajedisinin ardından Trakya'nın en doğusu ile Avrupa'ya tutunabilen Türkiye ise *Sırp Sırdığı* ve *Kosovo Polje* ikilemelerinin yarattıklarının gölgesinde, tarihin biçimlendirdiği mevcut statükolara rızayı ve saygıyı esas almak noktasından hareketle, beş yüzyıllık tarihsel mirasının da yüklediği sorumlulukların arka planında, bölge devletleri ve halkları arasında barışa, ekonomik işbirliğine hatta stratejik ortaklıklara dayalı yakın ilişkilerin kurulması modelini hayata geçiriyor.

ve Bosna: Bugünün Balkan coğrafyasında, 'kıyı'daki Slovenya dışında, bağımsız altı güney Slav devleti yer alıyor. Güney Slav dünyasının batısında, eski Yugoslavya'nın küçük modeli Bosna ve Hersek ise, kendisini kuşatan Sırbistan, Hırvatistan coğrafyalarıyla, öncülünden devraldığı etnik sorunların tam ortasında, kendisini oluşturan Boşnak, Sırp ve Hırvat 'etnisite'lerin çözümlenmeye ve belki de çözümsüzleştirilmeye çalışılan sorunlarının girdabında, gelecekteki güvenliği ve refahı AB adaylığına sıkı sıkıya bağlı egemen bir devlet ve yüzde kırktan fazlası yerli 'Avrupalı Müslüman' halkı ile, adını verdiği *Bosna Zambığı* gibi, coğrafyasına ve toprağına tutunmaya çalışıyor. Bosna'nın birliği ve barışı Balkanlara hatta dünyaya model olabilecek tarihî bir değer taşıyor.

1 'Balkan: Sarp ve silsileli veya ormanla örtülü dağ' (Şemseddin Sami 1317: 275)

Tarihin Gölgesinde

Farklı uygarlıkların, farklı kültürlerin çevrelediği, ama kendi coğrafyasında dahi farklılıkların kimliğinin özünü oluşturduğu Bosna'yı ve çevresini biçimlendiren, bugünkü siyasal, toplumsal ve dilbilimsel gelişmeleri tayinde önemli rol oynayan kimi etkenler şu şekildedir:

Üç inanç = Üç halk: Bosna coğrafyasının halkları *Müslümanlar*, *Ortodokslar* ve *Katolikler* olarak üçe ayrılır; ancak, Bogomizmden İslamiyet'e intisap eden Boşnak Müslümanlar, Ortodoks-Bizans geleneğine mensup Sırp lar ile Roma-Katolik geleneğine mensup Hırvatlar arasındaki ilişkilerde çoğunlukla farklılıklar ilişkilerin yönünü belirlemiştir. Cami, klise ve sinagog arasındaki mesafenin neredeyse yüz metreye indiği Bosna'nın kalbi Saraybosna, Avrupa'nın Kudüsüdür; ancak Kudüs ile aynı kaderi paylaşır.

Osmanlı egemenliği: Türk dili ve kültürü, dört yüzyılda, Balkan dil ve kültürlerinde, yaşamın maddi ve manevi bütün görünümünde derin ve silinmez izler bırakmıştır (bk. Kazasis 1972: 89). Tarafsız kaynaklar klasik söylemin aksine, Türklerin fethettikleri bölgelerdeki halkın malını mülkünü elinden almadıklarının, Hristiyan kültürünü yok etmeyi amaçlamadıklarının, Türkçeyi dayatmak suretiyle Hristiyanları Türkleştirmeye çalışmadıklarının altını çizer (bk. Malcolm 1999: 98, 173; Murvar 1989: 59; Ristelhueber 1971: 62; Allen 1920: 6). Ancak, etnik ve dinî farklılıklara vurgu ya-

pan dogmalar, bu bölgede halklara yönelik, en hafif deyişle, baskıları meşrulaştırmada ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır (bk. Carmichael 2002: passim).

Slav dillerinin birliği: Balkan halklarının tümü, 19. yüzyılın sonlarında modern anlamda yazı dillerini oluşturmuşlardı (bk. Skendi 1964: 320). Ulusal yazı dillerinin oluşması, bölgedeki Osmanlı egemenliğine yönelik siyasal ve askeri mücadeleyi de tetiklemiş, Karadağ, Dalmaçya, Hersek, Bosna, Sırbistan, Hırvatistan vb. bölgelerdeki halkları tek yazı dili çatısı altında toplama düşüncesi, Sırp *Vuk Karadžić* (1787-1864), Hırvat *Ljudevit Gaj* (1809-1872) vd.nin çabalarıyla *Jekavian-Štokavian* değişkesine bağlı Sırphırvatçanın temellerinin atılmasıyla sonuçlanmıştır (bk. Skendi 1964: 307-309).

Milliyetçi öğretiler: Fransız Devrimi'nin ateşlediği Orta Avrupa'nın ideolojik milliyetçiliğini örnek alan, arkasında Çarlık Rusyası gibi süper bir gücün maddi ve manevi desteğine sahip güney Slav milliyetçiliği, Avusturya'nın himayesinde, Türk egemenliğinden kurtulma, Slavları birleştirme idealini 1866'da yaşama geçirmeye başladı. Sonradan kötü bir rüyaya dönüşecek bu idealler, sekiz güney Slav halkının 1918'de Yugoslavya çatısı altında toplanmasıyla büyük ölçüde gerçekleştirildi. Boşnaklar ise, büyük bir çoğunlukla bu gelişmelerin dışındaydı.

Habsburglar Balkanlara doğru genişleyince: 1683'te Osmanlı'yı Viyana önlerinde durduran, 93 Harbi'nin yıkımıyla Osmanlı aleyhindeki mevcut toplu durumdan da hareketle Bosna'yı önce işgal (1878), sonra resmen ilhak (1908) eden Habsburglar, Osmanlı'dan zaptettikleri 'fetheden'e de 'fethedilen'e de trajik sonlar hazırlayan bu coğrafyada, Saraybosna'da, 1914'te *Mljacka* nehrinin akıntısına kapılacaktır.

Farklılığın birliği: Balkan dilbilim bölgesi: Farklılıkların tetiklediği anlaşmazlıklara

karşın, Balkanlar, dilbilimsel ortaklıkların yoğun olduğu dünyanın en tanınan dilbilim bölgesidir. Türkçe, Balkanların yegâne Hint-Avrupa dili olmayan dilidir. Türkçe dışındaki dillerin birbirleriyle temasları *eş-katman* (*adstratum*) temasları türünde iken, *üstkatman* (*superstratum*) dili Türkçe ilgi çekici biçimde bu birliğe katkıda bulunan, dilbilim bölgesini güçlendiren (bk. Kazazis 1972: 89) ve zenginleştiren bir dildir.

Yugoslavya gibi dağılan Sırp-Hırvatça: İkinci Dünya Savaşı kahramanı Tito'nun iradesiyle ayakta duran Yugoslavya gibi, yüzyıllık rüya, ortak yazı dili Sırp-Hırvatça, etnik sorunların ve çatışmaların yarattığı anarşide, siyasal gelişmelerle önce üçe, sonra dörde ayrıldı, gerçekte, yüz yıl öncesine dönüldü. Yazılı ölçünleri bu yıl belirlenen Karadağca, 2007'de dünya dillerinin en yeni üyesi oldu. Yahudi dilbilimci M. Weinreich'in ordu/donanması olan her topluluğun ayrı bir dilinin de bulunduğu 'aforizm'i bir kez daha doğrulandı (!)

Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar

'Basmakalıp' *Srbi, svi i suda* 'Serbians everyone and everywhere' söylemine göre (bk. Molas 2007: 202) Sırlar, Hırvatları ve Boşnakları, *Sırp-likliklerini yitiren Sırlar*; Sırp-lığı reddeden Hırvatlar da Boşnakları, *Müslüman Hırvatlar* olarak değerlendirirken (bk. Molas 2007: 202; Murvar 1989: passim) Boşnaklar ise Osmanlı öncesi dönemlerden itibaren, dillerin köken birliği dışında, Sırlardan ve Hıvatlardan farklı oldukları, özgün bir kültüre, hatta genetik kaynaklara sahip buldukları görüşündedir. Gerçekte, bu coğrafyada etnik köken arayışları İllir, Grek, Roma, Avar, Got, Bizans, Slav, Türk labirentlerinin sonsuzluğunda kaybolmaya mahkûmdur.

Bugünün Bosnası

Boşnak halkı, ancak 1971 yılından itibaren Tito'nun desteğiyle Ortodoks Sırlar ve Katolik Hırvatlarla eşit, *Muslimani* kimliğiyle

ve *narod* statüsüyle resmen tanınmışlardır. Baş harfi küçük yazılan *muslimani* ise, Boşnak olmayan diğer Müslümanları ifade ediyordu (bk. Bringa 1995: 10, Friedman 1996: 143-173).

Bosna ve Hersek'in bağımsızlığını ilanından hemen sonra, üç yıllık bir iç savaşın ardından, 1995'te Dayton Antlaşması ile tüm Bosna'yı talep edenler, ayrı bir cumhuriyetle ve nüfus oranından fazla toprakla, Bosna'nın Yugoslava'dan ayrılmasını talep edenler ise ellerindeki tümünü yitirmemenin tesellisi ile uzlaştırılmaya çalışıldı. 20. yüzyılın savaşlarında nüfuslarının önemli bir bölümünü kaybeden Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar aslında isteyerek veya istemiyerek girdikleri savaşların galipleri de olsalar, gerçekte mağdurlarıydı.

Bosna ve Hersek Cumhuriyeti mevcut anayasaya göre, iki entiteden, *Bosna ve Hersek Federasyonu* ile *Sırp Cumhuriyeti* ve özel statüye sahip *Brčko* bölgesinden oluşur. Osmanlı döneminde daha geniş sınırlara sahip olan Bosna ve Hersek'in, *Sandžak'tan* koparılan bugünkü sınırları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu egemenliği döneminde (1878-1918) belirlenmiştir (Djurđev 1986: 1261).

Bosna ve Hersek Cumhuriyeti yurttaşları, *Bosnalı* (Boş. *Bosaneć*) üst kimliği altında *Boşnak*, *Hırvat* ve *Sırp* halklarından oluşur. Genel nüfusun yarısından azını oluşturan, Bosna'nın içlerine sıkışan Boşnaklar kuzey-güney hattında Brčko, Gradačac-Konjic ve Jablanica; doğu-batı hattında Goražde-Donji Vakuf ve Travnik arasında yoğunlaşır. Ülkenin en batısında Hırvat ço-

ğunluk arasında adacık teşkil eden Bihać, Velika Kladuš vd. bölgeler de Boşnak ağırlıklıdır. Sırpaların asıl nüfusu, kuzeybatı ve doğudadır. Hırvatlar ise en kuzeyden güney doğru adacıklar halinde yer alırken, Hırvatistan sınırına yaklaştıkça yoğunlaşır. *Sarajevo, Grade Moj* (Saraybosna, Benim Şehrim) şarkısındaki "Avrupa'nın Kudüs'ü" "Saraybosna ise herkesin şehridir.

Sırpırvatça, Sırpça ve Hırvatça olarak ayrılırken, *Boşnaklar* bugün Bosna ve Hersek Cumhuriyeti'nin üç aslî halkından biri, *Boşnakça* da (Boş. *Bošanski*) bu halkın dili olarak uluslararası kamuyunda tescil edildi. Ancak, yeni dönemde *Muslim*'in etnik kimlik yerine, dine referans yaptığı endişesiyle *Boşnak* (Boş. *Bošnjak*) terimini kullanma yönünde bir irade mevcuttur. Bosna'da yaşayan etnik grupların kendilerini ve 'öteki'lerini adlandırması ise, karmaşık bir sorundur (Bosna'da *etnik terminoloji sorunu* ile ilgili olarak bk. Eker 2006: 74-75; Friedman 1996: passim).

Bosna-Hersek'te Türkçe ve Bosna Türkçesi

I. Meşrutiyet Anayasası'na değin resmî dilin Türkçe olduğuna ilişkin kayıt bulunmasa da, Türkçe fiilen yerli Türk unsurların yaşamadığı Bosna ve Hersek gibi bölgelerde de devletin dili idi. Türkçe, medreselerde Arapça ve Farsça ile birlikte kullanılıyordu. Kimi kaynaklar *Bosna Paşalukunda* 'Hırvatça'nın yönetimin resmî dili olduğu, Türkçe ve Arapçanın sınırlı biçimde kullanıldığı, Türkler tarafından bölge halkına yönelik kültürel ve dilbilimsel asimilasyondan söz edilemeyeceği, Boşnakların kitlesel biçimde İslamlaşmasına karşın, dille-

rini, sözlü ulusal edebiyat geleneklerini ve kültürel miraslarını korudukları görüşündedir (bk. Murvar 1979: 59).

Osmanlı döneminde Türkçe, Türk yönetici ve askerlerden başka, Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen Bosnalı aydınlarla da temsil ediliyordu. *Bosna Türkçesi*, Türk dilinin Batı Rumeli (Balkan) değişkelerinden biri ve yalnızca coğrafi bakımdan değil, değişke türü bakımından da otantikti. '*Ben zanetmemişim bunun çeç olduğuna*' (Ben bu kadar geç olduğunu zannetmedim.) örne-

ğindeki gibi, Bosna Türkçesi, ana dili Türkçe olmayanların değişkesiydi, bu nedenle, bu değişkede yerli dilin, yani 'Sırpırvatça'nın etkisi yoğundu (bk. Čavuşević 2002: 365-374). Osmanlı'nın 1866'dan itibaren Sırbistan'dan, 1878'de Bosna'dan çekilmesinin ardından bölgede Türkçe konuşurları kaybolmaya yüz tutmuştu, ancak Menges, 1931'de ziyaret ettiği Mostar ve Saraybosna'da 55 yaşın üstündeki kuşakların hâlâ ve büyük bir memnuniyetle

Türkçe konuştuklarını kaydeder (1968: 12). Bu satırların yazarı, 1990'lı yılların sonunda Konjic, Pazarić yakınlarında bir köyde, Türkçe bilen yaşlı bir Bosnalı yaşadığı duyumu almış; ancak kendisine ulaşma imkânı bulamamıştı.

Güney Slav Dilleri ve 'Turcizam'lar²

Türkçe; askeri ve politik yenilgilerin yol açtığı kırımlar, tehcirler ve Anadolu'ya ardı arkası kesilmeyen göçler nedeniyle Balkan coğrafyasında yerel dil olarak istikrarlı bir varlık gösteremese de, bölge dillerini özellikle söz varlığı düzeyinde etkilemiştir. Bu nedenle, bölge dilleri arasındaki dilbilimsel yakınlıklar, 14. yüzyılın sonla-

2 Balkan dillerindeki Türkçeden alınan sözcükler

rından 1908'e değin kesintisiz biçimde devam eden ortak siyasal ve kültürel yaşamın ürünüdür. Saraybosna'da zirveye çıkan *Türkizmlerin* (Boş. *Turcizam*) etkisi, batıya doğru Roman-Latin ve German dünyasına komşu Hırvatlarda azalır (Balkan dillerindeki Türkizmler için bk. Rollet 1999: pasim).

Škaljić'in sözlüğünde Türkçeden kopyalanan toplam *Türkizm* sayısı 8,742'dir (1979: 23). Neolizmler dışında, Türkçe söz varlığında yer alıp da Boşnakçada hatta Sırpçada bulunmayan sözcük neredeyse yoktur. Bugün birçok Türkçe kökenli sözcük ve klişe, yazı dilinde kullanımdan düşerken sözlü dilde işlevini sürdürmektedir. Öte yandan, Türkizmlerin kaynaklarının yazılı Türkçe kadar, sözlü Türkçeye de dayalı olduğuna ilişkin sayısız kanıt vardır. Örneğin, *joktur* 'yoktur' klişesinde, soneklerinin değişken biçimlerinin gösterilmediği Osmanlı alfabesinin aksine, *-tur* yazılışı, yani ekin, sözcükte ünsüz uyumuna girmiş biçimiyle yer alması, *yoktur*'un nispeten geç dönemlerde ve sözlü dilden kopyalandığını gösteriyor.

Türkler ile Balkan halklarının çoğunluğu arasındaki dil ve din bariyerlerine karşın, 'idari Türkizmler'in yanı sıra yiyecek, tarım, hayvancılık, madencilik, el sanatları, ticaret, ev döşeme, ev araç ve gereçleri, gelenekler vb. alanlardaki 'gayriidari Türkizmler'in yoğunluğu dikkat çekicidir. 1918'de kurulan Yugoslavya'nın güney Slavlarının dil birliğini ölçünlü Belgrad Sırpçası ile sağlaması da, ironik biçim-

de, Türkizmlerin yayılmasını sağlamıştır. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya hatta Arnavutluk'ta Türkçe kopyalar ölçünlü dilden büyük ölçüde tasfiye edilmiştir; ancak Germanizme, İtalyanizme karşı mücadele eden Yugoslav tasfiyeciler, Türkçe kopyalara karşı aynı isteği göstermemişlerdir (bk. Kazasis 1972: 92, 93, 95). Ancak Hırvat dil politikalarının Türkizmlere karşı tutumu daha mesafelidir. Boşnaklar ise Türkçe sözlerin tasfiyesini gündeme dahi getirmemişlerdir.

Bugün, yerli tek bir Türk'ün yaşamadığı Bosna-Hersek'te Türkçenin üç etnik grubun diline etkisi, Fransızcanın bir kültür, Arapçanın bir din dili olarak Türkçeye etkisiyle karşılaştırılabilecek düzeydedir. Türkçe ödünçlemeler dilden atılması gereken değil, aksine Boşnakçayı Boşnakça yapan, Sırpçada ve Hırvatçada ise Vuk *Karadžić*'in daha on dokuzuncu yüzyılda halkın dilinin bir parçası olarak kabul ettiği öğelerdir. Bu etki, büyük ölçüde, aşağıda yine öncelik sırası olmaksızın sıralanan tarihî etkenlere bağlıdır (bk. Kazasis 1972: 91; Škaljić 1979):

Türkçenin, devlet dili olması: İstanbul ile iletişimin sağlanabilmesi, resmî yazışmaların yapılabilmesi vb. idarî faaliyetler için ana dili Türkçe olmayan yerli kamu görevlilerinin Türkçeye başvurmaları gerekiyordu. Bosna ve Hersek coğrafyasındaki bugün dahi izleri canlı Osmanlı döneminin *çiftlik, ejalet, sandžak, odžaklık, aga, kapudan, paşa, bey, medresa, kadi, mufti, vakufi* vb. askerî ve mülkî Türkizmleri, Türkçe kopyaların kaynaklarından biridir.

Osmanlı dönemi mimari eserlerinin kitabelerinden mezar taşlarına değin yazılı belgeler klasik Osmanlı dil ve yazım üslubuyla Türkçe olarak kaydedilmiştir. Yakılan Millî Kütüphane'de, Saraybosna Doğu Bilimleri Enstitüsünde ve diğer kütüphanelerde yer alan ve önemli bir bölümü 1992-1995 trajedisinde, Osmanlı dönemi tarihî

eserleri gibi yok olan Türkçe el yazmaları ve diğer yazılı ve basılı koleksiyonlar, beş yüzyıllık ortak yönetimin ve kültürün belgeleri idi (bk. Malcolm 1999: 174).

Türk askeri ve idari personelin varlığı: 1879'da, Bosna'daki Müslüman nüfusun % 1,5'i Türkçe konuşuyor, bu oran toplam nüfusun ancak % 0,5'ini oluşturuyordu (bk. Eker 2006: 76). Ancak, dil temaslarında sayısal baskınlık kadar, siyasal baskınlık da önemli etkidir. Genel nüfus içinde yüzde biri bulmayan ve genellikle asker ve yöneticilerden ibaret, Türkçeyi birinci dil olarak konuşan kamu görevlileri, Bosna'daki Türkizmlerin kaynaklarındandı.

Arap alfabesi: Alfabe birliği dilbilimsel yakınlaşmayı geliştirir. Bosna'da alfabe farklılıkları etnik kimlik belirleyicisidir. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin imlalarının korunması, Arap harfli Türkçe ve Boşnakça metinlerde ortak noktalar yaratmıştır. Diğer taraftan yaşamın türlü süreçlerinde mevlit kitabından, mezar taşlarına, mektep kitaplarından medrese kitaplarına değin Arap harfleriyle Türkçe ve Boşnakça yazılan ve Türkçe ve Boşnakça okunan *mevludlar* gibi manzum ve mensur metinler de Türkçe kopyaların Boşnakçaya nüfuzunu hızlandırıcı etkenlerdi.

Eğitim ve öğretim: Türk egemenliğinin son dönemlerinde yapılan resmî sayımlara göre Bosna-Hersek'te 917 *mekteb*, 43 *medresa*, 28 *ruždija* 'rüştüye'; Saraybosna'da düşük rütbeli personel yetiştiren bir askerî okul, *mekteb* öğretmenleri için bir eğitim merkezi ve ticaret okulu bulunuyordu (Djurđjev 1986: 1272). Türkçe söz varlığının Boşnakçaya nüfuzunda Avusturya-Macaristan dönemi dâhil, eğitim ve öğretim kurumları da önemli rol oynamıştır. 1918, Yugoslav Krallığı'nın ilanı, Türkçenin Bölge dillerine nüfuzunun sona erdiği tarihtir. Türkçeden kopyalanan sözlerin bir bölümünün kullanım sıklığı, değişen yaşam biçimleriyle, giderek azalacak hatta sıfır olacaktır.

Türkçe basın: İlk Türkçe resmî gazete Takvim-i Vekayi'den sonra (1831) diğer Osmanlı ülkelerinde olduğu gibi Bosna'da da Türkçe gazeteler yayımlanıyordu. Osmanlı yazı dili, 1866-1902 yılları arasında yayımlanan *Bosna, Neretva, Vatan ve Rehber* vb. gazeteler aracılığıyla imparatorluğun en batısında varlığını sürdürüyordu. Türkçe gazeteler, Avusturya-Macaristan işgali döneminde de yayımlanıyordu (bk. Začinović 2003: 7).

Türkçeye ve Türk kültürüne karşı tutum: Asıl kaynak, kendi modasını da yaratan Türkçeye karşı olumlu tutum ve Türkçe sözcük kullanma arzusudur. Beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği yalnızca Boşnakların önemli ölçüde Müslümanlaşmasıyla sonuçlanmamış, Sırp ve Hırvatlar da Türk dili, kültürü ve yaşam tarzından derinden etkilenmişlerdir (bk. Djurđjev 1986: 1262). Bölge halkları giyim kuşamdan, ev mimarisine ve döşemesine; yeme içme kültüründen Boşnaklarda inançlara değin yaşamın her alanında ortalama bir Türk ile aynı biçimi ve özü paylaşmıştır. Din ve kültür birlikteliği nedeniyle Boşnak Müslümanların önemli bir bölümü Türkiye'yi ana vatanları kabul etmiş; halk, Boşnakçanın Türkçeye yakın olduğuna inanmıştır. Avusturya ve Yugoslavya egemenliğinde yaşamak istemeyen binlerce aile Türkiye'ye yerleşmiştir. Müslüman önderler daima Osmanlı sultanlarının Bosna ve Hersek üzerindeki egemenlik haklarını vurgulamışlardır. Boşnakların küçük bir bölümü, Müslüman Sırp, Müslüman Hırvatlık tezlerini veya Boşnak milliyetçiliğini benimsemiştir (Djurđjev 1986: 1274). Türk tipi yaşam

biçimini içselleştirdiklerinden Sırp'ların ve Hırvatların *Türk* (*Turčin*) olarak adlandırdığı Boşnaklar, Boşnak-Türk ortak yaşamını, 1878'den sonra Sırp ve Hırvat yaşam tarzları ile aradaki mesafeler azalsa da, bugüne taşımışlardır. Her şeye karşın, tarihsel mirasın ve ortak geçmişin halkları birbirine ne denli yakınlaştırdığı, *İvo Andrić'in Drina Köprüsü*yle simgelenir. Türkiye'de yerleşen veya tükenme noktasına gelen pek çok maddi ve manevi mirasın Bosna ve Hersek'te hâlâ korunduğunu görmek şaşırtıcıdır.

Etnik kimlik vurgusu: Türkçe sözcük kullanmak, Boşnak kimliğini koruyan, vurgulayan ve besleyen bir fenomendir. Sırpça ve belki biraz Hırvatça konuşuru için ise dilin bir parçası, geçmişin bir çeşnisidir. Türkçenin *çeşmesi*, Saraybosna'dan Dubrovnik'e ve Belgrad'a değin Hırvatçanın ve Sırpçanın *češma*'sıdır. Bazen de Türkçe alıntı sözler hatta sesler etnik belirleyicilerdir. Türkçe *kahve*'nin üç değişken biçimi *kahva*, *kafa*, ve *kava* Bosna'da üç ayrı halk demektir.

Din birliği ve kültürel yakınlık: Türk kavramı Bosna'da da *İslam* ile özdeştir. Genellikle Türklerden, Türkçe eserler yoluyla aktarılan dinî ritüeller ve dinî terimler, Boşnak halkının Türkçeyi bir din gibi algılamasını sağlamıştır. *Sabah hajrula* gibi selamlaşmadan, *bajram šerif mubarek olsun* gibi bayram tebrikine, *alah rahmeteyle* gibi başsağlığı dileklerine değin farklı süreçlerde Türkçe klişeler hâlâ sıklıkla kullanılır. Bu klişeler Boşnakça ile Sırpça ve Hırvatça arasına bir hat çeker.

Yerli aydınlar: Osmanlı bilim, sanat ve edebiyatına intisap eden çok sayıda Bosnalı'nın öğrenim amacıyla İstanbul'a gittiği, Türkçenin yanında Arapça ve Farsça eserler telif ve tercüme ettiği biliniyor. Bunlardan başka sayısı az da olsa *Aljamiado* eserleri de görülüyordu. Örneğin, Uskufi Bosnevi'nin (ö. 1651) manzum olarak kaleme aldığı Boşnakça-Türkçe sözlüğü *Makbul-i Arif*, güney Slav dillerinin en eski sözlüklerinin

dendir (bk. Malcolm 174-176). Osmanlı'ya Sokullu Mehmed Paşa (Boş. Mehmed Paşa Sokolović) gibi değerleri kazandıran devşirme sisteminin de Güney Slav dillerinin Osmanlı sarayında, Türkçenin Bosna'da gelişmesinde önemli bir payı vardır (bk. Djurdjev 1986: 1284; Malcolm: 1999: passim; Arnavut ve 'Hırvat' kökenli başvezirlerin listesi ile ilgili olarak bk. Murvar 1989 23-40). Boşnalı aydınlar, Türkçeyi *çarşı* (Boş. *čaršija*) ve *cami* (Boş. *džamija*) aracılığıyla da halkın diline, şehirlerden köylere, en ücra köşelere değin taşıyorlar hatta Türkçe kopyalar Hristiyan komşuların dillerine de nüfuz ediyordu.

Şehir: çarşı ve mahalle: Türkler, Balkanların eski şehirlerini yeniden iskân etmiş, yenilemiş, genişletmiş, Saraybosna gibi, yeni şehirler kurmuş ve bu şehirlere kimliğini taşımıştı. 1854'te dahi, "Belgrad'ı gören, Şark'ın minyatürünü görmüş" sayılıyordu (Kapper 1854). Balkan coğrafyasında, Bosna ve Hersek de dâhil olmak üzere, şehir nüfusu genellikle Müslüman, kırsal alanlar ise Hristiyan ağırlıklıydı (Vucinich 1962: 614, 603). Cami ve çevresinde toplumsallaşan, camide çocuklarını eğiten, camide *mevlud* yapan Boşnak halkının mahalle ve köylerdeki yaşamı da geleneksel Osmanlı modelindeydi (bk. Bringa 1995: passim); ancak, Türk dili ve kültürü Balkanlara şehirler aracılığıyla nüfuz ediyordu. *Çarşı* ve *mahalleden* (Boş. *mahala*) oluşan Bosna şehirleri, şehircilik ve mimari bakımından Osmanlı İstanbulundan veya Bursasından farklı değildi. *Aladža* (Alaca), *Gazi Husrev Begova* (Gazi Hüsrev Bey), *Seldžuklija* (Selçuklu), *Kuršumlja* (Kurşunlu) pek çok

camii ve medrese, han, hamamın adları dahi Türkçe kökenliydi. Gerçekte, Sırp ve Hırvat yerleşim merkezlerinde de durum çok farklı değildi. Örneğin, *sahat kula*'nın (saat kulesi) yer almadığı Bosna, hatta Balkan şehri yok gibidir. Türkçeyi ve Türk kültürünü Bosna'nın ruhuna üfleyen çarşı, locaları aracılığıyla ticareti, ekonomiyi, zanaatları yönetiyordu. Bu localar 1700-1851 arasında o denli güçlüydü ki Saraybosna adeta 'Esnaf Cumhuriyeti' hâline gelmişti (Vucinich 1962: 615).

Batı şehirciliğinin, Osmanlı şehir yaşamına 18. yüzyıla değin hissedilir bir etkisi olmamıştı. Süreç, 18. yüzyıldan sonra tersine dönmeye başlayacak (Vucinich 1962: 614, 615) ve yine bu nedenle, Bosna ve Hersek'i işgal eden Habsburgların ilk işlerinden biri Osmanlı mimarisine alternatif yeni şehircilik planlaması yapmak olacaktır. Modern Saraybosna, aslında biraz da bu sentezlerin ürünüdür.

Saraybosna'nın *Stari Grad* (Eski Şehir) semtindeki *Başçaršija* (< Tür. *başçarşı*) artık turizmin hizmetindedir. *Başçaršija* çevresindeki ve arastalarındaki sokak levhalarında her üç dilin ses dizgesine uyarlanan yazılışı ve söylenişi kulaklara aşına Türkçe kopyalar *Aščiluk*, *Bazardžani*, *Čizmedžiluk*, *Čurčiluk*, *Ćulhan*, *Đulagina čikma*, *Ferhadija*, *Gazi Husrev Begova*, *Halači*, *Kazandžiluk*, *Kazazi*, *Kundurdžiluk*, *Kujundžiluk*, *Mula Mustafe Bašeskije*, *Mustaj-pašin mejdan*, *Samardžije*, *Muveki-*

ta, *Sibilj*, *Tabaci*, *Tekija čikma*, *Telali*, *Velika avlija* vb. Bosna'nın nasıl bir geçmişten süzülüp geldiğine işaret eder. *Başçaršija*, semercilikten kuyumculuğa, kunduracılıktan semerciliğe; *Sebil*'den çıkmaz sokaklarına, camilerine değin, biri olmadan diğlerinin var olamadığı bir ortak yaşamın, Bosna-Türk ortak yaşamının en tipik örneğidir.

Sevdalinkalar: Osmanlı döneminin geleneksel mahallesindeki yaşamı ve aşkaları 'melankolik' Şark ve Slav ezgileri ve *šadrvan* (şadırvan), *trućije* (türkü), *sevdah* (sevda), *zumbul* (sümbül) gibi Türkçe kopyalarla çeşnilendirilmiş güftelerle dile getiren aşk türküleridir. Boşnak sözlü edebiyatı ve müziği içinde çok önemli bir yer tutan *sevdalinkalar*, *Hasanagicalar* vb.leri, Türkçe kopyaların kaynaklarından biridir. Sırp şair Aleksa Šantić'in kaleminden çıkan *Emine*, *bahçe*, *imam*, *hamam*, *ibrik* vb. sözcüklerle dolu aşağıdaki sevdalinka güftesi Türkçenin nüfuzunda müziğin işlevi ile ilgili fikir veriyor (Dörtlük için bk. Mehmedić 2002: 37)

Sinoć kad se vraćah iz topla **hamama**
(Dün akşam dönerken sıcak **hamamdan**)

Prođoh pokraj **bašče** staroga **imama**
(Geçtim **bahçesinden** ihtiyar **imamın**)

Kad tamo, u **bašči** u hladu **jasmina**
(Orada, bahçede, gölgesinde **yaseminlerin**)

S **ibrikom** u ruci stajaše **Emina**
(**İbrikle** elinde, duruyordu **Emina**)

Son söz

Modern Sırbistan'ın başkenti, Belgrad'ın Tuna kıyısında *Kalemegdanu*'daki *Sahat Kula*, yanı başındaki *Stambol Kapija*, *Zindan Kapija* ve diğeleri... Güney Slavlarının ve Türklerin, geçmişin trajedilerine ve ayırdıklarına karşın, ne kadar çok şeyi paylaştıklarına da tanıklık ediyor, tıpkı Una ve Drina nehirlerinin kuşattığı Bosna ve Hersek'teki ortak kültür değerleri gibi...

Kısaltmalar

Boş. Boşnakça, İng. İngilizce

Kaynaklar

- Allen, W. E. D. (1920). *The Turks in Europe a Sketch-Study*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Bringa, Tone (1995). *Being Muslim the Bosnia Way*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Carmichael, Cathie (2002). *Ethnic cleansing in the Balkans: nationalism and the destruction of tradition*. Routledge: New York.
- Čavušević, Ekrem (2002). 'Bosnian' Turkish and its authentic features. *Contributions to Oriental Philology/ Revue de Philologie Orientale*. Sarajevo: Prilozi za orijentalnu filologiju. Orijentalni institut, 365-374.
- Djurđev, Branislav (1986). *Bosna*. The Encyclopedia of Islam New Edition. Volume I. Leiden: E. J. Brill.
- Eker, Süer (2006). Bosna-Hersek Dili ve Kültürü Üzerinde Türk Dili ve Kültürünün Etkileri. *Millî Folklor Araştırmaları Dergisi*. Ankara, s. 71-84.
- Friedman, Francine (1996). *The Bosnian Muslims Denial a Nation*. Westview Press.
- Kapper, Siegfried (1854). *A Visit to Belgrade*. (Ed. J. Whittle). London: Chapman and Hall. (google PDF kitap)
- Kazazis, Kostas (1972). The Status of Turkism in the Present-Day Balkan Languages. *Aspects of the Balkans Continuity and Change*. (eds. H. Birnbaum, S. Vrnjonis. The Hague Paris: Mouton. s. 87-116.
- Malcolm, Noel (1999). *Bosna*. (çev. A. Karadağlı). İstanbul: Om Yayınevi.
- Mehmedić, Mirta (2002). *De Bosnische sevdalinka*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (<http://musicology.nl/WM/scripts/mehmedic.pdf>)
- Molas, Jezy (2007). Language and Territory as Core Values in Serbian, Croatian and Bosnian Tradition. *Nationalities Affairs (Sprawy Narodowościowe)*. 31, 199-211.
- Murvar, Varto (1989). *Nation Religion in Central Europe and the Western Balkans- The Muslims in Bosna Hercegovina and Sandžak: A Sociological Analysis*. FSSN Colloquia and Symposia University of Wisconsin.
- Ristelhueber, René (1971). *A History of the Balkan Peoples*. New York: Twayne Publishers.
- Rollet, Jacques (1996). *Les Turcismes en Serb-Croate, Bulgare, Grec, Roumain et Hongrois*. İstanbul: Les Éditions ISIS.
- Škaljić, Abdulah (1979). *turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: "Svjetlost" Oour Izdavačka Djelavnost.
- Skendi, Stavro (1964). The Emergence of the Modern Balkan Literary Languages a Comparative Approach. *Die Kultur Südosteuropas Ihre Geschichte und Ihre Ausdrucksformen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Grujić, Branislav, Ilijana Srđević (1999). *New Standard Dictionary English-Serbian Serbian-English*. Beograd: Obod Cetinje.
- Vucinich, S. Wayne (1962). The Nature of Balkan Society Under Ottoman Rule. *Slavic Review* Vol. 21, No. 4, pp. 597-616.
- Začinović, Neira (2003). *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili*. Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. <http://www.bosnasancak.net> <http://www.aleksasantic.com>

Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezi

KÜLTÜRLER ARASI KÖPRÜYÜZ MOSTOVI MEĐU NAMA

www.fidantours.ba

info@fidantours.ba

Tel: +387 33 571 620 / 571 621

Fax: +387 33 238 615

